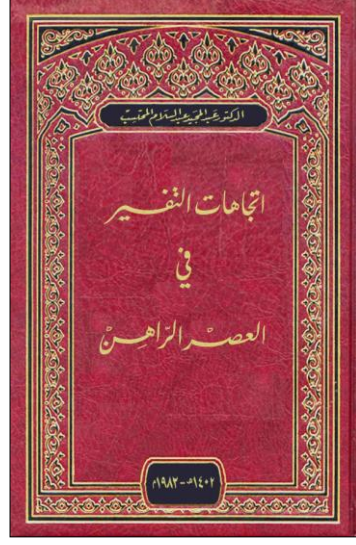

Abdülmeccid Abdüsselam el-Muhtesib, *İtticâhâtü't-Tefsîr fî'l-Asri'r-Râhin, Mektebetü'n-Nehdati'l-İslâmiyye, Amman 1982, 335 s.*

Selahattin ÖZ*

Abdülmeccid Abdüsselam el-Muhtesib, kitabında modern dönemde ortaya çıkan tefsir eğilimlerini, bu konuda ön planda olan müfessirler ve onların tefsirleri çerçevesinde ele almıştır. Onların tefsir usulü ile ilgili problemlere yaklaşımıyla beraber, bilim ve teknolojinin ilerlemesi karşısında Müslümanların gündemine giren konulara dair görüşlerine yer vermiştir. Diğer taraftan akaid, ahlak ve sosyal meselelere dair bu müfessirlerin değerlendirmelerini eserine almıştır. Üç bölümden müteşekkil olan kitabının birinci bölümünde müellif, tefsirde selefi eğilimleri ve bu çizginin önde gelen isimlerinden üçünü; ikinci bölümde aklı eğilimleri ve üçüncü bölümde ise ilmî yaklaşımları temayüz etmiş müfessirler ve bu zevâtın eserlerini değerlendirir.

el-Muhtesib, eserinin “Mukaddime” sinde oldukça geniş sayılabilecek tarihi bilgiler vermektedir. Yazar Osmanlı Devleti'nin sadece askeri güce önem verip orduyu tanzim etmesini, fetihlerle meşgul olması ve otoriteye itibar etmesini, İslam'ın daha doğru anlaşılabilmesi ve içtihat yapılabilmesi için bilinmesi gereken Arapçayı ihmal etmesini, herhangi bir düşünce ve kanunlarda yeniliğe gidilmemesini büyük bir hata olarak görür. Bu sebeple de devletin görünüşte güçlü bir devlet yapısına sahip olduğu izlenimini verdiğini; ancak hakikatte bu devletin büyük bir zâfiyet içerisinde olduğunu belirtmektedir. Ne var ki bu zâfiyet, askeri gücün de kaybolduğu zamanda anlaşılmıştır (s. 6).

Son dönem Osmanlı tarihini ele alan el-Muhtesib, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına sebep olan en önemli etkenlerden biri olarak siyonist düşüncüyü görür. Ona göre masonik teşkilatlarca kültürel intikal gerçekleştirilmiş olup ordu ve idare ele geçirilerek bir zamanlar dört kıtaya hâkim olan Osmanlı Devleti'nin yıkılışına işte bu dış mihraklı organizasyonlar neden olmuştur. Aslında bu

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi.

büyük bir proje olup Yahudilerin yönetiminde Roma'da Katolik Papa'nın, Ortodoksların ve Protestanların desteğiyle misyonerler kullanılarak amacına ulaştırılmış uluslararası bir mutabakat ağının faaliyetidir. Müellife göre bu platformun başlıca iki temel amacı vardır:

1. Ulus devletine geçişi öngören düşüncüyü yaygınlaştırarak Müslüman Osmanlı Devleti ile Arapların arasındaki irtibatı koparıp her birini müstakil küçük devletler haline getirmek.
2. Arap, Türk ve Farslıları hakiki anlamda birbirine bağlayan İslam bağına çözmek, İslam'ı tamamen onların hayatından silip atmak; bu amaca ulaşabilmek maksadıyla özel okullar, üniversiteler açmak ve birçok yeni kurumlar oluşturmak (s. 13-17).

Batının bütün bu sömürgeci yaklaşımına karşın İslam Dünya'sında da zaman zaman tepkiler ve haykırışlar söz konusu olmuştur. Örneğin Hindistan'da Tecdid Hareketi diye isimlendirilen Seyyid Ahmed Han (1817-1898) ve Mirza Çulam Ahmed'in (1835-1908) faaliyetleri burada zikredilebilir. Öte yandan Mısır'da Muhammed Abduh (1849-1905) ve öğrencilerinin, İslam'ın bugünün modern dünyasına hitap edebileceğini ispatlama adına İslam düşüncesi konusundaki çalışmaları bu sahadaki önemli ve köklü teşebbüslerdir.

İslam dünyası kaçınılması mümkün olmayan değişim sürecine girmiştir. Fransız İhtilali ve Tanzimat ile beraber Osmanlı'nın egemen olduğu topraklarda dini, siyasi, iktisadi ve kültürel anlamda birçok köklü değişikliklere gidilmiş ve bunun doğal sonucu olarak modern dönemde şartların değişmesiyle beraber, Müslümanların kendisinden ilham aldıkları Kur'an'ı yorumlamaya yönelik yaklaşım tarzları da değişmiştir. Ancak İslam ile Batı medeniyetini telif amacına yönelik akli esas alan yeni temayüller zaman zaman konuyu çok ileri boyutlara götürmüştür. Özellikle tefsir sahasında Kur'an, bilim ve fennin kaideleri altında veya deyim yerinde ise boyunduruğunda, yorumlandırılmıştır (ss. 38-39).

Birinci bölümde yazarın selefi ekolün temsilcilerinden tercih edip genel hatlarıyla tefsirlerini tanıttığı üç müfessir ve eserleri şunlardır:

1. *Mehâsinü't-Te'vîl*: Muhammed Cemaleddin el-Kâsımî (1866-1914)

Selefi çizgide olup, hadis, tefsir, usul, fıkıh, tasavvuf, kelam ve edebiyat sahasında iyi bir birikime sahip olan bir âlimdir. Kâsımî ziyade ya da noksan olmaksızın Kitap ve Sünnet ile hareket edilmesi gerektiği ve selefin yolunun da bu şekilde olduğunu belirtir. Tefsirinin mukaddimesinde; Ebû Ubeyde Kasım

b. Sellam (157/773-224/838), Şâtıbî (590/1194), İbn Teymiyye (661-728/1263-328), İz b. Abdisselam (660/1226), Şah Veliyyüllah ed-Dihlevî (1167-1230/1753-1815) ve İbn Hazm (994-1064) gibi ulemadan iktibaslarda bulunur. Buhârî (810-869) ve Müslim (206-261/ 821-875) gibi muhaddislerin hadislerine de tefsirinde yer verir. Diğer taraftan Kâsımî eserinde; Taberî (310/923), Zemahşerî (1074-1144), er-Râğıb el-İsfahânî (425), Râzî (606-/1148-1209), Kurtubî (671-1273), Beydâvî (691/1286) ve özellikle birçok yerde aynen İbn Kesîr'den (1301-1373) alıntılar yapar. Özetle rivayet ve dirayet türü eserlerden birçok intikalleri tefsirinde görmek mümkündür. Öte yandan modern bilimin ulaştığı neticelere de itibar ederek Kur'ân ile bilim arasındaki paralelliği, dengeyi ortaya koymaya çalışır. Mütevâtir kıraatlere yeri geldikçe temas eder ve kendine göre en fasih olanını gerekçesiyle birlikte ifade eder. İctihat kapısının açılması gerektiğini savunur. Şefaati kabul eder ve bunu inkâr edenleri Ehl-i Sünnet dışında bularak şefaate layık olmadıklarını beyan eder. Allah'ın görülmesi konusunda Mu'tezile'nin görüşlerini kabul etmez ve bu dünyada Allah'ın görülemeyeceğini ancak Ahiret'te görülebileceğini ayetler ışığında izah eder. Ayetlerde bu dünyadaki ru'yetullah ile ilgili ifadelerin Allah'a tazim için olduğunu söyler. Netice itibarıyla ona göre ru'yetullah haklıdır.

Kâsımî'ye göre selefin tefsirlerinde İsrailiyyât mevcuttur ve bundan kaçış yoktur. Bu sebeple kendisi de zaman zaman eserinde İsrailiyyâta, konunun izahı sadedinde yer verir. Bununla beraber dini-dünyevi faydası olmayan asılsız haberlere itiraz etmez. Tefsirinde sadece rivayetlere dalmayıp kendi görüşlerine yer verir ve zaman zaman selefin görüşlerine, içtihatlarına eleştiriler yönelir. Allah'ın sıfatları konusunda selefle aynı kanaati paylaşır. En çok etkilendiği müfessirler ise İbn Kesîr ve Muhammed Abduh'tur. Diğer kutsal kitaplardan nakiller de yapmıştır. Ayrıca Kâsımî, içinde yaşadığı toplumu da ihmal etmemiş; o dönemin sıkıntılarını gündeme getirip çözümler üretmeye gayret etmiştir. Bu kabilden olmak üzere, zamanın bidat ve hurafelerini şiddetle tenkide tabi tutmuştur (ss. 41-54).

2. *et-Tefsîru'l-Hadis*: Muhammed İzzet Derveze en-Nablusî (1888-1984)

Müfessir tefsirini nüzul tertibine göre tanzim etmiştir. Bu uygulamanın, Kur'ân'ın anlaşılması açısından daha verimli olduğunu düşünmektedir. Yer yer tefsirinde müsteşrikler ve misyonerlerden bahsederek onların sömürü amaçlı bir gayret içerisinde olduklarını dile getirir. Tıp, astronomi vb. modern ilimler ışığında Kur'ân'ı tefsir etmiştir. Klasik ve modern tefsirlerde nassa dayalı olmayıp da uzun uzun yapılan Cennet ve Cehennem tasvirlerini eleştirir. Bu konuda

yegâne söz sahibi Kur'ân ile Sünnet'tir ve gerekli olduğu miktarlarda izahat da zaten yapılmıştır. Yeri geldikçe muhtelif konularda Tevrat'a atıflar yapar. Bilim ve fenni ihtiva eden ayetlerde aklı ön plana alarak değerlendirmelerde bulunur. Bununla beraber müfessirin oldukça dikkati çeken bir özelliği de; Kur'ân'da yer alıp modern bilimle örtüşen ayetleri Kur'ân'ın doğruluğuna, icazına ve evrenselliliğine delil getirmeyi doğru bulmamasıdır. Çünkü ona göre bu yaklaşım, Kur'ân'ı tebliğ ve beyan göreviyle görevlendirilen Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın tamamına vakıf olmadığı anlamına götürmektedir ki böyle bir kanaate sahip olmak bir Müslüman için kesinlikle doğru değildir. Kıyamet ve gayba dâir konularda görüş beyan etmeyi doğru bulmaz. Neshi kabul etmez. Klasik tefsirlerde yer alan "kadının aklının ve temyizinin eksik olduğu" görüşünü eleştirir ve bu konudaki hadislerin sıhhatleri söz konusu ise hâs ifade ettiğini belirtir. Bu görüşünü teyit bakımından da Kur'ân'ın kadın-erkek tüm insanları muhatap aldığını söyler (ss. 54-71).

3. et-Tefsîru'l-Kur'ân li'l-Kur'ân: Abdülkerim el-Hatib

Müfessir surelerin girişinde tefsire başlamadan önce (surenin kaç kelime, kaç harf vb.) oldukça detaylı teknik bilgi verir. Kur'ân'ın belâğatına dair yeri geldikçe açıklamalarda bulunur ve bu konuda *Bahru'l-Muhît*'in sahibi Ebû Hayyân'ı (654-745/1256-1344) örnek alır. Tefsirde selefi ekolün bir temsilcisi olarak görülen Hatib, hocası Muhammed Abduh'dan etkilenmiş ve onun gibi, ayetleri doğrudan modern bilimin merceği altında yorumlamayı doğru bulmamıştır. Kader konusunu tafsilatlı bir biçimde ele almıştır. Kur'ân'da yer alan kıssalara sadece ibret nazarıyla bakmaz; aynı zamanda onların birer hakikat olduğuna inanır. Mut'a nikâhı konusuna da değinen Hatib, bu nikâhın özel şartlar altında özel bir zamana has olduğunu beyan ederek Mut'a nikâhını şiddetle reddeder. Aksi takdirde toplum nizamının bozulacağını, aile bağlarının çözüleceğini belirtir. Hatta bu meseleyi daha da ileri bir boyuta taşıyarak sarâhaten zina yapmanın, adını değiştirip helal görerek mut'a nikâhıyla zina yapmaktan daha iyi bir yol olduğunu söyler (s. 81). Tefsirde İsrailiyyâta karşıdır ancak; kutsal kitaplardan alıntılar yapmıştır. Neshi kabul etmez ve bu konuda Ebû Müslim el-İsfahânî'ye (254/868-322/934) tabi olarak teferruatlı bilgi verir. Akla büyük ölçüde önem verir ve nesh konusunda olduğu gibi zaman zaman muhtelif konularda cumhurun ve Ehl-i Sünnet'in görüşlerinden farklı görüşler ileri sürer. Bununla beraber yine o, Kur'ân'ı en iyi anlayanların, Hz. Peygamber'den sonra ashâbı, tabiûn ve daha sonrakiler olduğunu söyler. Muhtelif mevzularda oldukça cüretkâr yorumları vardır (ss. 71-99).

İkinci bölümde ise müellif, tefsirde aklî eğilimin; İslam ile Batı medeniyetini telif etmek amacıyla geliştirilen bir yaklaşım olduğunu belirterek bu sahada en meşhur müfessir saydığı Muhammed Abduh ve tefsirdeki yöntemini değerlendirir.

Muhammed Abduh (1849-1905)

Yazara göre, tefsirde aklî eğilimin bayraktarlığını Muhammed Abduh yapmıştır. Menâr dergisi ve tefsirinin sahibi Muhammed Reşit Rıza (1865-1935), Ezher Üniversitesi'nin şeyhi Şeyh Muhammed Mustafa el-Merâğî (1881-1945)¹ ve Abdülaziz Çâvîş (1876-1929) bu ekolün önde gelen simalarındandır. Muhammed Abduh'un tefsire dair müellefâtı mahduttur; fakat Ezher Üniversitesinde yıllarca vermiş olduğu tefsir dersleri son derece önemlidir. O, tefsir okumalarında malum meseleleri tekrardan ziyade müfessirlerin bilemediği ya da muhtasar geçtiği konularda tafsilatlı izahât yapar; lafız, i'râb ve belâğata ilişkin bahisleri ise özet geçer (s. 108).

Muhammed Abduh 19. yy sonları ile 20. yy başlarında tefsirde, "İslamcı" ve "Batıcı" şeklinde ikiye ayrılmış olan iki eğilimin arasını bulmaya çalışmıştır. Dinde içtihad müessesesinin ihyası ve mezhep taklidinin yanlışlığı savunan Abduh, esas itibarıyla, ıslahatçı bir düşünceyle tefsiri toplumun ıslahı ve dini tecdîd amaçlı kullanmıştır; ancak onun düşünce sistemi, kapitalist sistemin etkisinden kurtulamamıştır. Öte yandan onun döneminde Müslümanlara yönelik Batı ve Hıristiyan âleminin ilim ve medeniyet açısından itham ve eleştirilerinin baskısı altında şekillenen tefsir anlayışı büyük ölçüde savunma amaçlı bir yapı kazanmıştır (ss. 109-110).

Abduh'un İngiltere'ye seyahati, İngilizlerin Mısır'ı işgaliyle ilgili siyasi meseleleri ileri gelen İngiliz siyasilerle görüşmesi onun zihin dünyasını şekillendirmiştir. Müellif, onun batılı fikir adamları, Lordlar ve müsteşriklerle yapmış olduğu görüşmelere şüpheyle bakmaktadır. Zira Abduh, eşitlik ve adalete dayalı İngiliz siyasetini övüyor, verdiği fetvalarında Hind Müslümanlarına İngiliz kanunlarını almalarına ve onların hâkimlerinin hükümlerine boyun eğmelerine cevaz veriyordu (ss. 111-112). Müellif, Abduh'un hocası Cemaeddin Afgânî'den de uzun uzun bahsederken onun aslen İranlı bir mason olduğunu, İskoç ve Fransız mason localarıyla olan irtibatını açıklar. Hatta Abduh ve

1 Otuz ciltlik *Tefsîru'l-Merâğî* isimli tefsirin sahibi müfessir, Arap dili âlimi ve aynı zamanda kendi döneminde yaşamış olan Ahmed Mustafa Merâğî (1883-1952) ile karıştırılmamalıdır.

hocasının siyasî ve içtimaî mülahazalarla da olsa mason olduğunu, onların daha önceki ifadelerinden iktibaslarla delillendirmeye çalışır ve masonların dindar Müslümanları asla kabul etmeyeceğini, dolayısıyla onların bu durumlarının yanlışlığını birçok zaviyeden madde madde değerlendirerek eleştirir (ss. 116-123).

Abduh tefsir ilmini toplumun ıslahı ve dini bidat, hurafe ve evhamlardan temizleme amaçlı bir araç olarak kullanmıştır. Müellif onun bu yaklaşımını eleştirerek geçmişten günümüze müfessirlerin, tefsir çalışmalarını Kur'ân'ı anlamaya matuf bir gayeyle yaptıklarını belirtir (s. 124).

Yazar, Abduh'un tefsirdeki yöntemiyle ilgili tefsiri ikiye ayırdığını belirterek şöyle der: "Bunlardan birincisi Allah'tan ve kitabından uzaklaştırıcı boş bir şeydir. Bununla lafızların tahlili, cümlelerin i'râbı, edebî sanatlar açısından ibarelerin ortaya koyduğu anlamları açıklamak hedeflenir. Bunun tefsir olarak isimlendirilmesine de gerek yoktur... İkincisi ise müfessirin ayetlerden kast edilen manaları, itikadî ve fikhî açıdan hükümlerin hikmetlerini anlama faaliyetidir. Zira Kur'ân'ın ilk ve en önemli gayesi doğru yolu göstermektir. Bu meydana mezheplerin penceresinden Kur'ân'ın okunması yanlıştır; yani mezhepler Kur'ân'a göre şekillenmeli; o, mezhebin görüşlerine göre okunmamalıdır" (s. 125).

Müellif, Abduh'un "Kur'ân'ın kıssalarının tarihî bir gerçeklik olmadığına" ilişkin görüşleri ile Kur'ân'ın mübhemâtına dair görüşlerini eleştirir (ss. 131-140). Mu'tezileyi eleştirdikten sonra tenkitleri çerçevesinde Abduh'un bu mezhebe uyduğunu, keza Dekart'ın "yakînî bilgiye ulaşmak için şüpheciliğin biricik yöntem" olduğu fikrinden etkilendiğini belirtmektedir (s. 141). Taklit ve taklitçilikle olan mücadelesine de temas eden müellif, Abduh'un sihri inkâr etmesini, bazı sahih hadisleri reddetmesini, melekler ve İblis'in hakikati gibi muğayyabât konusundaki bazı ayetleri tamamen ve sadece aklına dayanarak tefsir etmesini kesinlikle caiz görmeyip aklî ve naklî delillerle Abduh'u eleştirir (s. 148-161). Bid'atlar ve tasavvufa karşı duruşunda İbn Teymiyye'den etkilendiğini belirtir (s. 161). Ribe'l-fazlı mübah görmesini, Mısırlılar için poligamiyi caiz görmeyip inkâr etmesini (s. 183) ve Abduh'un bazı hassas konularda Kur'ân'a dayalı verdiği fetvalarını detaylı bir şekilde ele alıp tartışır.

Üçüncü bölümde yazar ilk olarak, geçmişte müfessirlerin Kur'ân'ı tefsir etmelerinin birinci gayesinin itikadî ve fikhî konularda Allah'ın muradını anlamak olduğunu belirtir. Ardından geçmişte ilmî tefsire eğilimi olan müfessirlere temas eder. Ebû Hamid el-Gazzâlî (450-505/1058-1111), Fahreddin er-Râzî, Kâdî Beyzâvî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî (794/1392),

Celâleddîn Abdurrahman es-Suyûtî (911/1445-1505) vs. bazı müfessirler ve onların eserlerinde ortaya koydukları ilmi tefsir nitelikli açıklamalarını ilmi tefsir eğilimine örnek olarak göstererek değerlendirmeler yapar (ss. 245-260).

Daha sonra modern dönemde tezahür eden ilmi tefsir yaklaşımlarını tartışan el-Muhtesib, kitabında Muhammed Abduh'a yeniden yer verip onun ilmi tefsiri kabul ettiğini söyler. Ayrıca Muhammed Cemaleddin el-Kâsımî, Muhammed Şükrü el-Âlûsî (1347/1922), eş-Şeyh Tantâvî Cevherî (1287/1870-1359/1940), Abdürrezzâk Nevfel ve diğer bazı müfessirlerin tefsirlerindeki ilmî yorumlara yer verir. Öte yandan ilmî tefsir geleneğine karşı bir duruş sergileyen müfessirler ve onların tefsirlerine temas eden yazar, örnek olarak Ebû Hayyân el-Endelüsî, Ebû İshak İbrahim b. Musa eş-Şâtıbî (790/1388) Reşid Rızâ, Mahmûd Şeltût (1893-1963), Muhammed Mustafa el-Merâğî, Muhammed İzzet Derveze ve Emîn el-Hûlî (1966) gibi müfessirlerin isimlerini başlıklar halinde vererek onların ilmi tefsir yapan müfessirlere yönelik eleştirilerini ortaya koyar. Son olarak müellif, ilmi tefsiri hiçbir şekilde kabul etmediğini ifade ederek bu konudaki ortaya konan yaklaşımları kesin bir dille reddeder. Kendi görüşünü maddeler halinde detaylı bir şekilde izah eder (ss. 260-323).